

Britta Zetterström Geschwind,
Markus Idvall, & Fredrik Nilsson:
*Den medicinska spärren. Smitta och
gränsarbete i skuggan av Förintelsen.*
Makadam Förlag, Göteborg 2023.
326 s., ill. ISBN 978-91-7061-449-1.

Läsningen av *Den medicinska spärren*, skriven av etnologerna Britta Zetterström Geschwind, Markus Idvall och Fredrik Nilsson, väcker en hel massa tankar om en rad olika saker. Inte minst om den tryckta bokens betydelse för lärande och kunskapsutveckling. Trots, eller kanske just därför, att boken är fylld av kunskap som placeras i ett sammanhang och jag ofta förlorade mig i läsningen, blir jag sorgsen när jag tänker på dagens jakt på publiceringar och citeringar i den akademiska världen. Jag har svårt att se hur kunskapen som den här boken förmedlar skulle kunna göras rättvisa i ett antal artiklar skrivna på engelska. Författarna lyckas dock på ett förtjänstfullt sätt levandegöra det gedigna arkivmaterial som analyseras i den rikt illustrerade boken. Kunskap om och förståelse för det framväxande folkhemmet på 1940-talet och behandlingen av förintelseöverlevare samt dåtidens syn på smitta och hur den kan hindras från att spridas är brännande aktuell.

Den här boken behövs verkligen idag när förnekelsen av förintelsen skrämmande nog vinner mark igen. Dåtidens syn på smitta och vikten av att upprätthålla gränsen mot utifrån kommande hot är i princip densamma nu som då. Historien upprepar sig inte, men vissa tankemönster och synen på andra människor gör det, och kunskapen om detta behövs för att mänskligheten ska slippa göra samma misstag om och om igen. Den som tar sig tid att läsa *Den medicinska spärren* blir rikligen belönad eftersom boken inte bara innehåller viktiga och intressanta kunskaper, den är också välskriven och väcker en hel massa frågor med bärighet på samtiden. Tyvärr befarar jag att de som verkligen borde läsa inte kommer att göra det, men den

frågan har inget med boken som ska recenserar att göra.

Boken består av elva kapitel fördelade på tre delar. Inledningskapitlet placerar studien och dess ämne i sin teoretiska, metodologiska och vetenskapliga kontext. Här redogörs även för syftet: ”att belysa det medicinska gränsarbete som utfördes i det svenska mottagningssystemet [av flyktingar från nazisternas koncentrationsläger] med fokus på UNRRA-aktionen” (som förde drygt 9 000 överlevare från Bergen-Belsen till Sverige). Boken är fylld av bilder som levandegör arkivmaterialet på ett fint, men ibland obehagligt, sätt eftersom man kommer så nära människorna i deras utsatta belägenhet. Med hjälp av väl valda teorier, kloka resonemang och en fin-känslig etnologisk blick ger författarna det gedigna arkivmaterialet liv och får det att tala till oss som lever idag.

Studiens etiska aspekter diskuteras på ett mycket bra sätt och känslan är att författarna lyckats väl i sitt uppsåt att skriva om detta svåra ämne på ett medmänskligt sätt. Tidsandan var en annan än den vi lever i, även om det blir uppenbart att det finns många ganska skrämmande likheter, och i inledningskapitlet diskuteras vilka ord man ska använda för att beskriva människorna som kom till Sverige. Man har valt att inte tala om flyktingar, till exempel. Och dåtidens term repatriand används heller inte. Författarnas ambition har varit att utgå från ett emiskt perspektiv, eftersom de vill beskriva situationerna som förintelseöverlevare befann sig i under olika faser av den medicinska spärren samtidigt som man problematiserar myndigheternas språkbruk, vilket jag tycker att man lyckas mer än väl med.

Del ett i boken: Swedish Transit Hospital (skriven av Fredrik Nilsson), fokuserar på det gränsarbete som utfördes i Lübeckdetachmentet, dit överlevare först kom för att undersökas. Det är svårt att i ljuset av situationen i Europa idag inte reagera känslomässigt på följande citat från boken, vilket

beskriver UNRRAS (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) målsättning: En "okontrollerad massförflyttning bland flyktingar och före detta lägerfångar skulle förhindras, smittspridning och risken för epidemier skulle stoppas och repatriering skulle ske så snabbt som möjligt". Idag är det inte fläcktyfus, difteri eller tuberkulos man oroar sig för, men rädslan för smitta är densamma och uppfattningen att flyktingar till varje pris måste tillbaka till varifrån de kom vinner allt mer mark.

Även om överlevarna inte förväntades bli svenska medborgare var saneringen en förutsättning för att de skulle accepteras som tillfälliga gäster i folkhemmet. Arbetet i bad- och avlusningsanstalten i Lübeck, dit överlevarna som Sverige tog hand om kom, analyseras inte bara i termer av övergångsritual, den visar sig även ha andra symboliska betydelser. Inte bara smittspridningen skulle hindras, minst lika viktigt var det att blidka hemmaopinionen genom att visa att man hade kontroll. Den komplicerade logistiken och den omfattande byråkratin analyseras. I ett citat från arkivmaterialet beskrivs en kvinnas upplevelse av att få ett provisoriskt pass där hon omnämns med sitt eget namn, vilket nazisterna berövat henne. Det blir en rörande illustration av byråkrats existentiella betydelse. Det är gripande att läsa om överlevarnas känslor av att vara tillbaka i nazisternas läger, när de tvingas klä av sig nakna och utsätts för olika undersökningar och behandlingar. Bilderna på utmärglade människor som tvättas av personal som bär full skyddsutrustning förstärker känslan.

Hjälpaktionen skulle kunna beskrivas som en heroisk och uteslutande god insats, men författaren nyanserar bilden genom att analysera hjälparbetet utifrån ett moraliskt perspektiv. Han visar att och hur actionen betraktades som en källa till nationell stolthet. Jag kan inte låta bli att reflektera över om det är här som bilden av Sverige som ett moraliskt föredöme i världen grundläggs. Viljan att hjälpa,

visar det sig, konkurrerade dock med andra känslor. Oron över att överlevarna inte skulle kunna återvända gav upphov till ambivalens hos ansvariga, och samtidens rasbiologiska människosyn lyser tydligt igenom i materialet.

Del två: Mottagning och karantän (skriven av Markus Idvall) fokuserar på nästa fas i det medicinska mottagandet av förintelsens överlevare, de karantänförläggningar som kom att spela huvudrollen i den medicinska spärren. Här belyses det biopolitiska arbete som utfördes och visar hur medicinska praktiker förenades med militära och polisiära. I akt och mening att på ett smittsäkert sätt slussa människorna från hamnarna till karantänanläggningarna längre in i landet, skildes sjuka från friska och män från kvinnor, vilket krävde en omfattande administration och en utvecklad logistik.

Karantänerna som överlevarna levde en tid i hade sitt eget tempo. Här blir det tydligt hur ett visst lugn inträdde, och med tryggheten som detta gav upphov till växte ett upptrassande och hoppfullt motstånd fram som utvecklade sig till en maktkamp mellan patienter och medicinsk personal. Inte minst i överlevarnas möte med läkarnas medicinska blick. För att påskynda patienternas tillfrisknande övervakades deras mathållning, vilket också blev en källa till konflikt när vetenskapens rationalitet mötte olika kulturella preferenser. I analyserna av bland annat Medicinalstyrelsens protokoll lyser ett rasbiologiskt språkbruk igenom på ett ganska obekvämligt sätt, inte minst eftersom ekot av dessa tankegångar fortfarande hörs. Det blir en viktig påminnelse om att kampen för jämlikhet och jämställdhet ständigt måste föras.

En delförklaring till känslan av utsatthet som arkivmaterialet är fyllt av exempel på är att de nakna överlevarna dels betraktades som orena, dels tvingades möta personalen som med sina skyddskläder förkroppsligade den moderna staten. En maktjämlighet som förstärktes av att praktiken liknade den de utsatts för av nazisterna. Här kommer teoretiker som

Mary Douglas och Michel Foucault, vilka introduceras på ett välbalanserat sätt och utan att kännas påklistrat, väl till pass. Under rubriken *Assemblage* av kläder, mikrober och nakenhet, används undersökningens teoretiska verktyg på ett intressant sätt. Här fördjupas bilden av det medicinska mottagandet genom att koppla samman kläderna, som var en viktig identitetsmarkör för många överlevare, skyddsåtgärderna, mikrober, DDT (som användes för att desinficera både kroppar och kläder), tvål och vatten samt den påtvingade nakenhet som upplevdes kränkande, till en komplex helhet.

Del tre i boken: Flykting- och interneringsläger (av Britta Zetterström Geschwind) handlar om det sista ledet i den medicinska spärren, lägerförläggningarna dit överlevarna flyttades efter att de konstaterats vara friska och smittfria. Här sorterades de på olika sätt och det är plågsamt att läsa om hur okänslig eller ovetande personalen var och hur lite förståelse man hade för det faktum att kategoriseringen i hög grad liknade den som nazisterna använde. Förståelsen för judarnas syn på vad som är kosher beaktades dessutom inte, vilket är sorgligt att läsa om. Baksidan av arbetet med att skapa den moderna svenska välfärdsstaten visar sig här på ett beklagligt sätt. Benämningarna på lägren är talande: repatriandläger, utlänningsläger och flyktingläger, vilket blir en illustration av ordens makt över människors föreställningar, både om sig själva och andra.

Här blir det tydligt hur porös gränsen var. Syftet med lägrens avspärrningar var dels att skydda överlevarna från nyfikna svenskar, dels att skydda svenskarna från sjukdomar, inte minst sexuellt överförbara sådana. Övervakningen och disciplineringen i denna del av den medicinska spärren syftade till att hjälpa de före detta lägerfångarna tillbaka till ett normalt liv: "genom vardagsrutiner skulle ett skötsamt, moraliskt subjekt formas". Förväntningen var dock att man skulle återvända, att man inte hörde hemma i Sverige.

Bokens sista kapitel: Konsumgänge och sexualhygieniskt gränsarbete, cirkulerar kring Beverly Skeggs begrepp respektabilitet. Överlevarnas sexualitet sågs som ett problem eller hinder för inordningen i ett normalt liv och ett hot mot svenskarnas hälsa. Det blir dock tydligt hur synen på kvinnor och män skiljer sig åt. Männens sexualitet uppmuntrades i vissa fall, medan kvinnornas hindrades, eller också uppmanades de att gifta sig. Att tämja sexualiteten, skriver författaren, var ett viktigt led i ambitionen att rehabilitera de överlevande. Gynekologiska undersökningar genomfördes regelbundet, vilket väckte obehagliga minnen hos många kvinnor som utsattes för liknande behandlingar, om än i andra syften, i koncentrationslägren. Bilderna i denna del av boken andas dock mer av hoppfullhet och glädje.

Boken avslutas med en kort sammanfattande reflektion där teorin får ta plats, vilket fördjupar bilden och visar på överlevarnas agens som subjekt på ett fint sätt. Sista ordet ges till Arvid Myrgård vars rapporter om arbetet som utfördes i den medicinska spärren analyserats på olika ställen i boken. Hans ord om överlevarnas uppskattning av behandlingen och bemötandet i Sverige balanserar upp den bitvis ganska dystra bilden som ges av myndighetspersonernas agerande. Det är lätt att vara efterklok och dömande. Lika fullt är det viktigt att ge en nyanserad bild av Sveriges insats under kriget, vilket jag tycker att författarna lyckas med på ett väldigt bra sätt.

Jag har läst denna välskrivna och gedigna bok med stor behållning. Och följande insikter tar jag med mig. Kriget tog inte slut på våren 1945, för många fortsatte det under många år. Min bild av det framväxande folkhemmet har nyanserats, samtidigt som respekten för svårigheten i ett så pass komplext och omfattande reformarbete har ökat. En viktig lärdom jag får av läsningen är att det inte spelar någon roll hur rigid en gräns är och hur noggrant arbetet med att upprätthålla den utförs, den kan aldrig vara absolut. Människor är sociala och

kulturen som utvecklas mellan dem lever sitt eget liv, även under vidriga förhållanden. Den insikten ger i alla fall mig hopp. *Den medicinska spärren* är en klok och bildande bok som borde läsas av alla, inte minst våra folkvalda och den yngre generationen. Författarna visar på styrkan i och värdet av etnologisk forskning.

Eddy Nehls, *Lerum/Trollhättan*

Mia-Marie Hammarlin & Lars-Eric Jönsson: *Kungar, sex och skandaler: En studie av skvaller och journalistik*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2023. 223 s., ill. ISBN 978-91-7061-397-5.

Det talas på stan...

Med den sensationella rubriken *Kungar, sex och skandaler: En studie av skvaller och journalistik* sätter etnologerna Mia-Marie Hammarlin och Lars-Eric Jönsson effektfullt tonen för sin bok. Läsaren känner ryktenas och skvallrets dragningskraft, som ytterligare förstärks av att kungligheter är inblandade i skandalerna. Författarna sätter ord på publikens sensationslystna förväntningar på följande sätt: "Vi när också en uppfattning om att sex säljer och att kommersiella nyhetsmedier därför visar ett särskilt intresse för nyheter med sexuella inslag, inte minst om de dels kopplas till offentliga personer, dels kan misstänkas vara på fel sida om rådande moraliska gränser" (s. 14).

I fokus för *Kungar, sex och skandaler* står "samspelet och cirkulationen mellan skvaller, journalistik och medier vid produktionen av medieskandaler" (s. 12). Det är således inte den faktiska händelsen författarna undersöker, utan snarare hur den kommuniceras. Denna ansats synliggör föränderlighet och kontinuitet i samband med skandalerna på ett intressantare sätt än en komparativ studie av själva händelseförloppen skulle göra, sam-

tidigt som ansatsen eliminerar källkritiska problem. En annan möjlig ansats kunde ha varit en diskursanalys. Att händelser blir centrala just på grund av medial bevakning eller den diskussion de utlöser i samhället hävdar historikern Carola Dietze (2007) på följande sätt: "Events do not happen; events are produced. An occurrence becomes an event only when certain groups in society pay attention to it, consider it important, speak and write about it, react to it and remember it." Många aspekter som påtalas av Dietze återfinns i Hammarlins och Jönssons argumentation. De kungliga skandalerna uppmärksammas genomgående av hela samhället, där de diskuteras på olika sätt i olika fora, även om diskussionerna visserligen tjänar olika syften. Hur händelserna bevakas av media, hur skandalerna skrivs om (metaforiskt språk), vilka reaktioner som väcks och vilka konsekvenser detta får är centrala frågor här. Inte minst relevant är hur skandaler ihåggommes och hur de traderas.

Hammarlin och Jönsson fokuserar särskilt i samband med den tredje fallstudien, "Kungen och kaffeflickorna", på hur aktörernas delaktighet genomgår en förändring från det muntliga till det skriftliga, i och med att den tidigare skvallrande och nyhetskonsumerande publiken nu främjar och påverkar skandalen på nätforumet Flashback.

Studiens empiriska kapitel utgörs av tre fallstudier, tre skandaler som kretsar kring kungars påstådda utomäktenskapliga relationer. Den gemensamma grunden för varje fallstudie är å ena sida den mediala bevakningen av skandalerna och mediernas roll och å andra sida ryktenas och skvallrets bidrag till diskussionen. I boken undersöks på vilket vis rykten och skvaller påverkar den mediala avbildningen av skandaler i varierande grad, beroende på publikationens seriositet. Särskilt i samband med moderna skildringar av de tidigare skandalerna visar författarna hur sällan fakta som berör skandalernas händelseförlopp har ifrågasatts och hur ryktena har